

## **Е.-Д. РІНЧИНО ТА Т. РИСКУЛОВ: ДИСКУСІЯ ПРО РЕВОЛЮЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ У ВНУТРІШНІЙ МОНГОЛІЇ**

*Отрощенко І. В.*

У середині 1920-х рр. панмонгольський націоналізм “квітнув” серед монголів та уряду МНР, визначаючи їхні політичні позиції і розуміння проблеми монгольської автономії та незалежності [Borchigud 2002, 38]. Правлячі кола МНР продовжували лінію на підтримку революційного руху у монгольських районах Китаю, прагнучи, зокрема, керувати цим рухом. Теоретик та ідейний натхненник панмонголізму, радник монгольського уряду та голова Військової ради Монголії, Е.-Д. Рінчино, який повірив тактиці Комінтерну, вбачав кінцеву мету в об’єднанні “чотирьох Монголій” (Зовнішньої Монголії, Внутрішньої Монголії, Бурятії та Туви) [Гурбадам 2000, 171]. На початку 1925 р. він був одним із головних виразників т. зв. “революційного панмонголізму”. Зацікавлений перспективою звільнення Південної Монголії, Рінчино у 1924 році заявив про готовність виїхати до Китаю для участі в революційному русі [Чимитдоржиев 1998, 50]. Пропозиції цього радника зустрічали спротив з боку тих політично “підкованих” монголів, які ретрансливали позицію Комінтерну. Е.-Д. Рінчино пропонував Улан-Батору зробити китайських монголів своїми союзниками у боротьбі з китайською загрозою. Його опоненти стверджували, що це “пахне панмонголізмом”. Мовляв, прагнення китайських монголів відокремитися від Китаю та об’єднатися з Зовнішньою Монголією в даний момент є неправильним. Внутрішня Монголія мусить разом із гоміньданом та КПК досягти звільнення, а потім вирішити питання про самовизначення згідно зі своїми економічно-господарськими інтересами<sup>1</sup>.

На початку жовтня 1924 року до Улан-Батора прибув уповноважений Комінтерну Т. Рискулов. З весни 1919 р. він очолював Мусульманське бюро Компартії Туркестану; в січні 1920 року обраний головою тамтешнього Центрального Виконавчого Комітету. На 5-ій конференції Компартії Туркестану Рискулов виступив із тезами про “Тюркську Радянську республіку”, запропонувавши перейменувати партію на Компартію тюркських народів, а Туркестан – на Тюркську Радянську республіку. Пріоритет націо-

нальних інтересів, що легко вгадувався у цьому програмному документі, викликав негативну реакцію та стурбованість центральних властей [Люди и судьбы... 2003]. Т. Рискулов був викликаний до Москви, зустрівався з В. Леніним, після чого склав всі свої повноваження, отримавши у серпні 1920 р. посаду 2-го заступника наркома у справах національностей.

Відомий російський дослідник С. Лузянин підкреслює, що до приїзду Т. Рискулова до Улан-Батора Москва не надавала особливого значення активізації МНР<sup>2</sup> у прикордонних китайських районах [Лузянин 2003, 146]. Т. Рискулов уважав, що розумніше поставити монгольську ініціативу під жорсткий контроль та провід Комінтерну. У жовтні 1924 р. ЦК МНРП постановив: вважати не своєчасним будь-які відкриті виступи у Внутрішній Монголії та Барзі, разом із тим – вважати там необхідним продовження та поглиблення нелегальної партійної роботи, особливо у районах, де найбільш виражене незадоволення народних мас іноземним пригнобленням [Лузянин 2003, 152]. Судячи з формулювання, прийнята резолюція під впливом Т. Рискулова, який був прихильником т. зв. нелегальної партійної роботи. Проте вже 11 березня 1925 р., на спільному засіданні ЦК МНРП, монгольського уряду та президії Малого хуралу була прийнята постанова про необхідність створення на окраїнах Китаю мережі революційних баз із місцевого монгольського, уйгурського, казахського населення, яку б контролював єдиний центр з Улан-Батора, у складі представників ЦК МНРП та Комінтерну [Лузянин 2003, 154]. За кілька місяців до того Рискулов вже висував подібну пропозицію, проте вона не отримала підтримки Москви.

Характерним документом, що висвітлює зазначений бік діяльності у Е.-Д. Рінчино, є доповідь “Панмонголізм і наша закордонна робота”, оголошена на засіданні ЦК МНРП від 26 травня 1925 р. З її змісту стає зрозуміло, що окрім “чотирьох Монголій” плани голови Військової ради охоплювали й інші райони мешкання монгольських племен, як-то Кукунор та Алтайський край (складова провінції Сінцзян) [більш. див.: Отрощенко 2004]. Рінчино зазначав, що найважливішим завданням монгольської закордонної роботи стає знаходження по можливості більшої кількості спільників та друзів у китайських межах, поглиблення монгольського впливу в споріднених північно-західних областях Китаю. Якщо ж “ми встигнемо вчасно закріпити свої зв’язки та

свій вплив у зазначених районах, то зможемо й протриматися деякий час, необхідний для нової мобілізації революційних сил Китаю, чи до нового вибуху конфліктів, які існували та будуть існувати між окремими реакційними угрупованнями Китаю” [Елбек-Доржи... 1998, 111–112]. Рінчино додавав, що, на його думку, час для утвердження і здійснення закордонної роботи вже упущений, оскільки зіткнення китайської реакційної коаліції з силами революції відбудеться набагато раніше, ніж вдасться закріпити позиції МНР у північно-західних районах Китаю. Проте все одно треба намагатися таку роботу налагодити.

Голова Військової ради пропонував наступний план дій. До Барги, де діяла власна Нарревпартія Східного краю, планувалося надіслати уповноваженого від ЦК МНРП для налагодження регулярного зв'язку та масової роботи, окремого товариша для ведення політроботи серед монголів, досягти призначення монгольських військових інструкторів у баргинські частини, заохочувати молодь до вступу у військові учбові заклади Улан-Батора з метою підготовки майбутніх кадрів революційних працівників та закріплення свого політичного та культурного впливу. У Внутрішній Монголії треба було запровадити дві резидентури на кордоні з МНР, налагодити особисті та політичні зв'язки, поширення літератури, організацію ланок МНРП та заохочення до шкіл Улан-Батора молоді, сприяти переходу кордонів монголами, зокрема прочанами; ввести монгольських військових інструкторів до хошунних загонів тощо.

У своїй доповіді Е.-Д. Рінчино зокрема зазначав: “Заперечувати, що ми “пан-монголісти” не доводиться. Це проходить червоною ниткою в усіх постановах і резолюціях нашої Партії: Третій з'їзд Партії, що відкрив нову еру в історії нашої Партії та держави, провів нам за обов'язок поставити закордонну роботу. ...Ми, між іншим, за емансипацію монгольських племен від гніту китайських, монгольських, японських та інших мілітаристів, феодалів і теократів. В наших руках всемонгольська національна ідея – небезпечна та гостра революційна зброя”, яку не слід віддавати монгольській аристократії та японцям [Елбек-Доржи... 1998, 103–104]. На відміну від позиції Комінтерну, Рінчино вважав, що питання, зокрема про роботу у Внутрішній Монголії, має вирішувати, насамперед, монгольське керівництво, що там не потрібна самостійна Народно-революційна партія, натомість має функцію-

нувати філіал МНРП. В ході обговорення доповіді розгорнулася гостра політична дискусія між Е.-Д. Рінчино та Т. Рискуловим, який вважав, що питання про роботу у Внутрішній Монголії має вирішуватись у Москві, оскільки МНРП не в змозі самостійно здійснити її, обмежуючись збуренням повстань [Лузянин 2003, 155]. Так, двома місяцями раніше, Рискулов писав: величезні завдання революційної роботи у закордонних із Монголією районах говорять про абсолютну необхідність закріплення тут постійного інституту представників Комінтерну та Комуністичного інтернаціоналу молоді (КІМ) у цілях безпосереднього керівництва роботою партії<sup>3</sup>. Рінчино ж він вважав наскрізь просякнутим панмонголізмом та антирадянськи налаштованим, зазначаючи: “Ось фізіономія Рінчино та його кінцева мета: створення великої монгольської держави...” [цит. за: Жабаева 2001, 279].

В квітні – травні 1925 р. монгольська делегація на чолі з міністром закордонних справ А. Амаром вела переговори з Фен Юйсяном в Калгані. Фен Юйсян (зустріч відбулася за його ініціативою), зокрема, потребував зброї та боєприпасів, які міг отримати від СРСР, проте з транспортуванням через Монголію. До того ж, він сподівався вплинути на монголів, щоб ті відмовились від надій на незалежність. Монгольська делегація намагалася встановити контакт із впливовим ліберальним генералом, з’ясувати його наміри та вірогідність підтримки. Впродовж переговорів позиції сторін з головного питання – монгольської незалежності – не змінилися: Фен продовжував вважати Монголію частиною Китаю [Рошин 1996, 56]. Делегація побувала також у Пекіні, де зустрілася з представниками Центрального Виконкому гоміньдану. В роботі монгольської делегації брав участь Т. Рискулов, який, зокрема, під час переговорів з Фен Юйсяном висував питання автономії Барги<sup>4</sup>. Не заперечуючи позитивних результатів переговорів, Рискулов дійшов і такого висновку: “За весь час перебування в Китаї в мене склалося враження, що ані праві, ані ліві китайці не мислять собі відокремлення Монголії” [цит. за: Рошин 1999, 124]. Сам уповноважений Комінтерну вважав своїм обов’язком всіляко сприяти розгортанню революційної боротьби в Китаї, використовуючи, зокрема, національно-визвольний рух у Внутрішній Монголії та Барзі. Проте, останній не мав завадити всекитайській революції. Така позиція далеко не завжди знаходила підтримку серед монгольського керівництва, зокрема й Е.-Д. Рінчино.

Задля ілюстрації можемо навести цитату з наступного документу – лист Т. Рискулова до НКЗС Г. Чічеріну та Б. Мельникову<sup>5</sup> (від 10.06.25): “...виступає Рінчино й каже, що... він знає шифр-телеграму, отриману в Повпредстві від тов. Чічеріна, де тов. Чічерін, у відповідь на постанову ЦК (3-й пункт) з вирішення питання про видачу набоїв Гоміньдану, вважає безумством рішення ЦК про роботу у Внутрішній Монголії, Барзі й т. д. Така ж телеграма є в Повпредстві від тов. Карахана. Я дав довідку, що тов. Карахан при бесіді з нами жодного разу не казав про свої негативні ставлення до нелегальної (саме нелегальної) партроботи у Внутрішній Монголії, а щодо Барги пропонував у вигляді поради спробувати Фину сказати навіть про надання їй автономії”<sup>6</sup>. Отже, можна заключити, що питання про Баргу було санкціоноване радянськими дипломатами, а не було особистою ініціативою Рискулова. Мабуть, виникло воно у зв’язку з активною позицією баргинських революціонерів, які вже наприкінці 1924 року висловлювали наміри спільно з монголами здійснити повстання у Барзі. Могли сказатися й тенденції наслідування зовнішньої політики Російської імперії (у 1915–1919 рр. Барга була фактичним протекторатом Росії).

Далі ситуація розгорталася несподіваним чином: багатомісячна полеміка Рискулова та Рінчино символічно завершилася 15 червня 1925 року, коли Президією ЦК МНРП було прийнято резолюцію щодо відкликання Рискулова з Монголії. Детально зупинятися на цьому ми не будемо, оскільки даний сюжет вже неодноразово був у центрі уваги інших дослідників [Рошин 1999, 125–129; Жабаєва 2001, 274–287; Лузянин 2003, 155–156]. Нас цікавить саме панмонгольський напрямок в їхніх дискусіях, який, схоже, виявився найбільш проблемним.

У своєму зверненні до членів ЦК МНРП, Ревсомолу та Президії Малоого Хурулдану<sup>7</sup> Т. Рискулов перераховував протиріччя, що виникли між ним та Рінчино, зокрема: “Хіба т. Рінчино не захищав і не виправдовував панмонголізм семенівського періоду, в якому замішаний був сам Семенов, а ЦК засудив у програмі цей панмонголізм всупереч заяві Рінчино, стверджуючи, що це буде політичним вбивством для нього. Тоді, як насправді, на ньому це рішення ні на йоту не відбилося?” [Документи 2008, 342]. В інструкції представнику МНРП при гоміньдані, за наполяганням Рінчино, включили пункт щодо визнання гоміньданом спільної

роботи з МНРП у зарубіжних монгольських районах (китайських провінціях). Рискулов визнавав, що головні розбіжності між ним та Рінчино впродовж останнього часу були саме з цього питання. Мовляв, він, як представник Комінтерну, погоджувався лише на ведення суворо нелегальної партійної роботи у зарубіжних районах і не більше як, на даний момент [Документи 2008, 343]. Рискулов роздратовано писав, що радянський повпред у МНР Васильєв няньчився з Рінчино, поки той знову не почав заварювати кашу зі своїм панмонголізмом. Мовляв, набагато гірше могло напсувати друкування в китайській пресі неприпустимого звіту (у редакції послужливого Дадіані<sup>8</sup>) 3-го з'їзду МНП<sup>9</sup>, аніж секретні й конспіративні розмови про нелегальну партроботу в закордонних монгольських районах при комінтернівській постановці питання<sup>10</sup>. Треба зазначити, між О. Васильєвим і Т. Рискуловим були непорозуміння, що й стало однією з причин такого розвитку подій.

Рішення монголів про відкликання Т. Рискулов пояснював також останніми подіями у зв'язку з перемовинами з Фен Юйсяном, нападками на закордонну роботу, урянхайським питанням. Як ми бачимо, все перераховане напряму пов'язане з проблемами всемонгольського об'єднання. Схоже, що урянхайське питання також було одним із подразників між обома діячами. Якщо Рінчино послідовно відстоював приєднання Туви до МНР, то Рискулов відверто не співчував таким намірам. У період підготовки Першого Великого Хуралу, в ході обговорення проблеми об'єднання Монголії та Туви, Т. Рискулов наполіг на загальному формулюванні – мовляв, питання буде вирішено згідно з бажанням тувинців. Так воно і відбилося у підсумковій резолюції Хуралу: оскільки тувинці є єдиноплеменниками монголів, монгольському МЗС належало вирішити питання про об'єднання з Тувою, згідно побажань самого тувинського народу [Протоколи... 1925, 88]. 2 червня 1925 р. Т. Рискулов надіслав телеграму з Урги до Ф. Петрова<sup>11</sup>, де зазначав: у партшколі<sup>12</sup> є вісім тувинців. Мовляв, виховання поставлене в дусі марксистського навчання й вивітрювання панмонголістичних віянь: “Ця мета буде ще краще досягнута тепер, якщо скоріше дошлете партробітників, що ми їх давно просимо. Монголів переконав відмовитися від посилки інструктора до Урянхаю і взагалі – втручатися у справи останнього до загального вирішення питання”<sup>13</sup>. Разом із тим, можна

запідозрити, що до революційного збурення народів Сінцзяну казах Рискулов ставився набагато прихильніше, ніж до монголо-тувинського об'єднання. Певно, в цьому питанні їхні з Рінчино позиції співпадали.

Відсторонений представник Комінтерну переживав, що Е.-Д. Рінчино будуть намагатися залишити, оскільки прем'єр-міністр Б. Церендорж на засіданні прямо сказав, що той – потрібна людина для протидії зазіханням росіян. Рінчино, мовляв, оцінюється монголами як людина, яка страждає за загальномонгольські інтереси. Рискулов додавав: безцеремонність поведінки з радянськими інструкторами починає ставати нормою. Монголи, певно, розбалувалися, звикають не рахуватися з директивами Москви<sup>14</sup>. Він був переконаний – вирішення проблеми – у твердій директиві Комінтерну щодо нього, засудженні раз і назавжди «Рінчинівської буферполітики та панмонголізму» та урегулювання його справ із повпредом О. Васильєвим<sup>15</sup>.

Г. Войтинський<sup>16</sup> у своєму листі Ф. Петрову стосовно вищезгаданої ситуації<sup>17</sup> зазначав, мовляв, ознайомившись на місці з документами та матеріалами, а також поспілкувавшись з багатьма товаришами, для нього стало ще очевидніше, що спротив Рінчино впливає з його націоналістичних та панмонгольських настроїв і народницької ідеології, прикритих революційною фразою. Він, зокрема, нагадував про заклик Е.-Д. Рінчино про повстання у Внутрішній Монголії й зазначав: “В питанні щодо закордонної роботи Рискулов дійсно наблизився до панмонгольської позиції Рінчино, проте лише зовні. Насправді, плани Рискулова не відбилися на нашій практичній роботі. В той час, як у Рінчино прагнення “працювати” на китайських узбіччях впритул до захоплення Китайського Алтаю – впливають зі всього світогляду, Рискулов прагнув перенести свою роботу з Монголії за кордон із причин, як б сказав, суто “відомчого характеру” – йому хотілося працювати не лише в Монголії, але й в інших місцях. Звичайно, практично це могло призвести до результатів, співпадаючих і з очікуваннями Рінчино, проте все ж не слід змішувати закордонні плани Рінчино і Рискулова, оскільки вони впливають з різних передумов і цілком по різному відбивалися на практиці. Вказівки повпредства в Монголії, що Рискулов такий же панмонголіст, як Рінчино, по моєму, неправильні” [Документи 2008, 352–353]. Г. Войтинський додавав, що з Китаю напише також про роботу у Внутрішній

Монголії, про те, що зустрів в Урзі делегатів Внутрішньої Монголії, з якими попередньо домовився створити бюро Внутрішньої Монголії з представників КПК, гоміньдана, МНРП і НРП ВМ під проводом представника Комінтерну, зазначаючи, що тимчасово відправляє туди Ошірова [Документи 2008, 354].

Врешті-решт, у липні 1925 р. “революційний панмонголіст” був звільнений з усіх державних посад і відбув до Москви. Також були відкликані і Т. Рискулов, і повпред О. Васильєв, який підтримував Е.-Д. Рінчино з багатьох питань. Так, він уважав Рінчино ідейним борцем за звільнення монгольських народностей, до того ж відданим СРСР, який виконував всі його завдання і до якого самі монголи ставились вороже (нібито одного разу Б. Церендорж просив прибрати бурятського діяча з Монголії). Зокрема, наступний повноважний представник П. Никифоров був впевнений, що Церендорж та Рінчино чудово ладнали і чудово “водили Васильєва за ніс у питаннях панмонгольської політики”<sup>18</sup>. Сучасний японський дослідник Футакі Хіроши слушно вважає, що лівий панмонголіст Е.-Д. Рінчино є людиною, яка намагалася максимально використати Комінтерн задля блага монгольських народів [Футакі Хороши 1998, 36].

У серпні 1925 р. нарком закордонних справ Г. Чічерін виклав новому повпреду П. Никифорову основні положення щодо позицій СРСР до Монголії. Зокрема, вони полягали в наступному: 1) щодо ставлення до Зовнішньої Монголії – ми формально декларуємо автономну самостійність Монгольської республіки під протекторатом Китаю, але практично ведемо там таку роботу, щоб за внутрішньополітичним та економічним будівництвом Монголія наблизилася до радянських форм. 2) Ми заперечуємо проти прагнення монгольського уряду приєднати до себе Внутрішню Монголію з огляду на наше політичне становище в Китаї (приєднання Монголії було б віднесено за рахунок нашого впливу і внесло б роздратування в китайське суспільство)<sup>19</sup>. Зокрема, радянський нарком військових справ Т. Фрунзе надав вказівку В. Кангеларі<sup>20</sup>, щоб всі заходи військового характеру, як за межами Зовнішньої Монголії, так і в середині неї, не робилися без відома повпреда.

На думку П. Никифорова, пасивність О. Васильєва до панмонгольського питання створювала серед монголів ілюзію, що СРСР мовчазно санкціонує їхні плани. Війна Т. Рискулова з повпредом з ряду питань, в тому числі, і з питання про панмонголізм, не могла

дати позитивних результатів з тої причини, що монголи від обох сторін брали, що їм потрібно, підтримуючи то одну, то іншу сторону, в залежності від потреби. Взагалі, – вважав П. Никифоров, – повноважне представництво СРСР недостатньо усвідомило політичну лінію НКЗС в Монголії або недостатньо твердо її проводило, що виразилося у частих панмонгольських проривах уряду МНР і навіть у деяких радянських товаришів (як-то, наприклад, Т. Рискулов під час делегування до Фен Юйсяна).

Т. Рискулов дійсно намагався використати “задня справу” панмонгольські настрої. Так, наприклад, під час Великого Хурулдану (1924) він, пропонуючи нову назву столиці, наголосив: назва “Улан-Батор-Хото” буде революційною назвою, і вона буде зрозуміла трудящим всіх монгольських племен, оскільки слово “батор” однаково зрозуміле всім [Протоколи... 1925, 259]. 24 грудня 1924 року Т. Рискулов повідомляв ВККІ: “Хід життя змушує Монголію зв’язуватися з цими районами – Внутрішньою Монголією, Баргою, Тибетом, Сіньцзяном, а останніх, у свою чергу, шукати опору у Зовнішній Монголії...” [цит. за: Лузянин 2003, 130]. Мовляв, визвольна боротьба монгольських племен, за умов твердого керівництва Комінтерну, має революційне значення. На початку 1925 року Т. Рискулов у своїй доповіді Виконкому Комінтерну зазначав: “Єдиний момент, що примушує нас замислитися – це про так званий “панмонголізм”. На цьому панмонголізмі хотіли розіграти авантюру у свій час японці, потім Семенов та Унгерн. Але ж можемо ініціативу повну в цій справі захопити ми і спрямувати цей рух у революційне русло” [цит. за: Железняков 1996, 68]. За словами Никифорова, такі явища могли мати місце лише у тому випадку, коли політика представництва піддавалась випадковій течії, і радянські відповідальні робітники в Монголії не мали відповідних керівних вказівок з його боку. П. Никифоров вбачав, зокрема, серед радянських завдань в Монголії розтлумачити МНРП та монгольському уряду про необхідність відмови від панмонгольських планів і спрямувати їхню увагу на зміцнення внутрішньої політики МНР<sup>21</sup>.

В обох цих полум’яних революціонерів та непримиренних опонентів виявилася на диво схожа доля. Обидва після повернення з Монголії залишилися жити у Москві (оскільки влада побоювалася відпускати їх на роботу до Азії), викладали у КУТСи<sup>22</sup>, багато сил віддаючи політекономії. Т. Рискулов був призначений заступником голови РНК РРФСР, пропрацювавши на цій посаді

з весни 1926 р. і до самого арешту. Заарештували його 1937 р. у Москві, розстріляли 10 лютого 1938 року. За гіркою іронією Рискулов, який так клеймив панмонголізм, був звинувачений у створенні пантюркістської організації, що ставила за мету об'єднання тюрко-татарських народів і запровадження буржуазної республіки, незалежної від Радянського Союзу<sup>23</sup>.

Е.-Д. Рінчино був заарештований 19 червня 1937 року у Москві органами НКВС за звинуваченням у панмонголізмі та націоналізмі. У вирокі, винесеному 4 червня 1938 року в Іркутську, говорилося, що Рінчино з 1919 року був агентом японської розвідки, якій систематично постачав шпигунські відомості. Мовляв, за завданням тієї ж японської розвідки він входив до складу антирадянської панмонгольської організації, що займалася шпигунсько-диверсійною та повстанською діяльністю [Очиров, Раднаев 1991, 39] і, звичайно ж, прагнула створити об'єднану монгольську державу. Його засудили до вищої міри покарання як ворога народу і стратили 23 червня 1938 року в Іркутську.

Наразі, обидва революційні діячі виявились потрібними нащадкам. Їм споруджують пам'ятники, присвячують наукові конференції та круглі столи, видають їхні праці, називають їхніми іменами вулиці та вищі навчальні заклади. Рискулова вшановує Казахстан, Рінчино – Бурятія. 26 грудня 2009 року в Казахстані буде відзначатися 115-річчя від дня народження Турара Рискулова. У цій республіці пам'ятники Рискулову з'явилися на місцях деяких ленінських монументів. Отже, події далекого минулого, дискусії щодо національної розбудови не втратили свого значення для молодих пострадянських держав, що продовжують перебувати у пошуках національної ідеї.

---

<sup>1</sup> НАРБ. – Ф. П-20. – Оп. 4. – Ед. хр. 101. – Л. 21.

<sup>2</sup> МНРП до березня 1925 року мала назву Монгольської народної партії (МНП).

<sup>3</sup> РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 152. – Ед. 34. – Л. 13.

<sup>4</sup> РГАСПИ. – Ф. 144. – Оп. 1. – Ед. хр. 7. – Л. 6.

<sup>5</sup> Б. Мельников – у 1924–1928 рр. заввідділом Далекого Сходу НКЗС.

<sup>6</sup> РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 152. – Ед. 34. – Л. 17–18.

<sup>7</sup> Це звернення було написане після прийняття Президією ЦК МНРП резолюції щодо відкликання Т. Рискулова з Монголії.

<sup>8</sup> В. Дадіані, ургинський кореспондент РОСТА (Російського телеграфного агентства), редактор “Ургинской газеты”.

<sup>9</sup> На III-му з’їзді МНП (4.08–31.08.1924) голова ЦК МНРП Ц. Дамбадорж пропонував цього (1924) року проводити активнішу політику у Внутрішній Монголії та Барзі, організувати там осередки, вербувати членів і т. ін., мовляв, “це нам надзвичайно важливо, як у справі національно-культурного відродження, так і з суто військово-стратегічних міркувань” [3-й Съезд... 1924, 49]. З’їзд обговорював резолюцію про діяльність ЦК, запропоновану Дамбадоржем і доповнену тезами Рінчино “Про перспективи Монгольської Народної Партії”. Один із пунктів резолюції закликав посприяти звільненню Внутрішньої Монголії з-під ярма китайців. На з’їзді була прийнята постанова: надати можливість директиви ЦК вести відповідно вимогам часу партійну роботу і у Внутрішній Монголії. Е.-Д. Рінчино, у свою чергу, висловив сподівання, що китайські революціонери та комуністи можуть допомогти національно-визвольному руху Внутрішньої Монголії.

<sup>10</sup> РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 152. – Ед. 34. – Л. 23.

<sup>11</sup> Ф. Петров – псевдонім Ф. Ф. Раскольнікова, завідувача Східним відділом Виконкому Комінтерну (1924–1928).

<sup>12</sup> Центральна партійна школа при ЦК МНРП (Улан-Батор).

<sup>13</sup> РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 152. – Ед. хр. 34. – Л. 15.

<sup>14</sup> РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 152. – Ед. 34. – Л. 28.

<sup>15</sup> РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 152. – Ед. 34. – Л. 29.

<sup>16</sup> Г. Войтинський – завідувач Далекосхідним сектором Східного відділу Виконкому Комінтерну (ВККІ) у 1922–1926 рр. Влітку 1925 р. він відвідував Улан-Батор, щоб розібратися на місці.

<sup>17</sup> Лист з Улан-Батора від 9 липня 1925 року.

<sup>18</sup> РГАСПИ. – Ф. 144. – Оп. 1. – Ед. хр. 7. – Л. 25.

<sup>19</sup> РГАСПИ. – Ф. 144. – Оп. 1. – Ед. хр. 7. – Л. 3.

<sup>20</sup> В. Кангеларі – начальник штабу Монгольської народної армії (1925–1927).

<sup>21</sup> РГАСПИ. – Ф. 144. – Оп. 1. – Ед. хр. 173. – Л. 62–63. П. Никифоров зазначав: він не думає, що народ молоді МНР, зайнятий вивченням і зміцненням своїх невідкладних внутрішніх справ, стане витратити свої сили на вирішення панмонгольських проблем, що вимагають колосальних затрат, сил, коштів і часу. Якщо в окремих осіб такі думки можуть і бродити, то в силу політичних умов, що існують, вони приречені на повне безпліддя [РГАСПИ. – Ф. 144. – Оп. 1. – Ед. хр. 40. – Л. 126].

<sup>22</sup> Комуністичний університет трудящих Сходу.

<sup>23</sup> Протокол допроса С.Х. Ходжанова (1.07.1937) // Лубянка: Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД // Архив Александра Н. Яковлева. – <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/62056/61137>

## ЛІТЕРАТУРА

*Гурбадам Ц.* Суверенитет Монголии и внешние факторы // Монголоведные исследования. Вып. 3. Улан-Удэ, 2000.

Документы // Базаров Б. В., Жабаева Л. Б. Бурятские национальные демократы и общественно-политическая мысль монгольских народов в первой трети XX века. Улан-Удэ, 2008.

*Жабаева Л. Б.* Элбек-Доржи Ринчино и национально-демократическое движение монгольских народов. Улан-Удэ, 2001.

*Железняков А. С.* К вопросу об отношении Коминтерна к панмонголизму // Гуманитарная наука в России: соросовские лауреаты. Москва, 1996.

Лубянка: Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД // Архив Александра Н. Яковлева. – <http://www.alexanderyakovlev.org/db-docs/58610>

*Лузянин С. Г.* Россия – Монголия – Китай в первой половине XX века. Политические взаимоотношения в 1911–1946 гг. Москва, 2003.

Люди и судьбы. Биобиблиографический словарь востоковедов – жертв политического террора в советский период (1917–1991). 2003 // Центр “Петербургское Востоковедение”. – <http://memory.pvost.org/pages/riskulov.html>

Национальный архив Республики Бурятия (НАРБ). – Ф. П-20. – Оп. 4. – Ед. хр. 101.

*Отроценко І. В.* Елбек-Доржи Ринчино та його концепції об'єднання монгольських земель // Сходознавство. № 27–28. Київ, 2004.

*Очиров С. Б., Раднаев Д.-Н. Т. Э.-Д.* Ринчино. Размышления о жизни и последних днях // Неизвестные страницы истории Бурятии. (Из Архивов КГБ). Улан-Удэ, 1991.

Протоколы 1-го Великого Хуралдана Монгольской Народной Республики. Улан-Батор-Хото, 1925.

3-й Съезд Монгольской Народной Партии // Бюллетень Полпредства СССР в Монголии. № 14–18. 1924 (Октябрь).

Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Ф. 144. – Оп. 1. – Ед. хр. 7, 40, 173; Ф. 495. – Оп. 152. – Ед. хр. 34.

*Роцин С. К.* Уполномоченный Коминтерна (Турар Рыскулов в Монголии) // Восток. № 4. 1996.

*Роцин С. К.* Политическая история Монголии (1921–1940 гг.). Москва, 1999.

*Футаки Хороши.* Роль Элбэк-Доржи Ринчино в монгольской революции 1921 года // Элбек-Доржи Ринчино и народно-демократическое движение в России, Центральной Азии в XX веке. Улан-Удэ, 1998.

*Чимитдоржиев Ш. Б.* Оценка деятельности Элбэк-Доржи Ринчино в Монголии в 1920–1925 годах // Элбек-Доржи Ринчино и народно-демократическое движение в России, Центральной Азии в XX веке. Улан-Удэ, 1998.

Элбек-Доржи Ринчино о Монголии. Избранные труды. Улан-Удэ, 1998.

*Borchigud W.* Between Chinese Nationalism and Soviet Colonisation: A Chinese Orientalist's Narration of Inner and Outer Mongolia (1926–1927) // Inner Asia. 2002. – Vol. 4. № 1.